

Конференція Інституту філософії: До 100-річчя Національної академії наук України

ФІЛОСОФІЯ В АКАДЕМІЇ: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Анатолій Єрмоленко

Академічна філософія у вимірі парадигмальних змін

Скориставшись Куновим поняттям парадигми, я виокремлюю такі парадигмальні комплекси, як буття, або онтологічну парадигму, парадигму самосвідомості, або парадигму суб'єктивності, та парадигму комунікації, інспіровану герменевтично-лінгвістично-прагматичним поворотом, і прагнути застосовувати її і в дослідженні розвитку нашої філософії.

I. Наша філософія пройшла великий, славний, проте й досить суперечливий шлях, тривалий час розвивалась у парадигмі марксизму-ленінізму, виконуючи великою мірою функцію ідеології. Тимчасом як західний неомарксизм розвивався як *відкрита система*, утворивши багато досить цікавих синтезів з немарксистськими філософіями, марксизм в СРСР був доволі обмежений у своїх засобах, тобто був закритою системою. Марксизм-ленінізм — це й певна парадигма, яка мала б заступити філософію свідомості німецького трансцендентального ідеалізму, проте, по суті, він не тільки став регресією, перетворившись на ідеологію, а й виявився прихованим поверненням до онтологічної парадигми, некритично ототожнюючи свою філософську систему з реальністю, як ще один варіант тотожності свідомості та буття.

Варто зазначити, що цей період ще належить переосмислити, хоча така робота в Інституті вже

триває. Проте варто відділяти ідеологію від науки. У цьому плані радянська філософія, як і марксизм загалом, пройшла шлях від утопії до науки і від науки до ідеології та утопії. Проте філософія радянської доби, особливо за часів так званого вітхого тоталітаризму, або розвиненого соціалізму, як це тоді називали, поступово, у досить складних умовах здійснювала реверс до науки, повернення до філософії в автентичному розумінні цього слова. І такі постаті, як Павло Васильович Копнін, Володимир Ілларіонович Шинкарук, Мирослав Володимирович Попович, є такими орієнтирами у вивченні цього шляху.

II. Цей поворот здійснив Павло Васильович Копнін, започаткувавши чимало напрямків у сучасній філософії, які розвивались у руслі тенденцій сучасної філософської думки. Вважаю, що міркування Копніна про єдність наукового знання, методологію природничих і соціальних наук, мислення і мову, мову науки, істину тощо не втрачають своєї значущості й сьогодні, коли дедалі частіше чути про постправду, постістину, плюральність раціональностей, фрагментарність і непевність знання.

Часто-густо філософія зводиться до есеїстики, до світоглядних систем квазіфілософського змісту і спрямування, намагаючись витіснити усілякого роду духовними практиками академічну філософію, підміняючи її собою. Звісно, філософія не може бути редукована до науки. Але доки вона перейматиметься проблемами істини, правильності норм людського співіснування, обґрунтування моральних належностей, вона залишатиметься наукою, точніше, *метанаукою*, відповідаючи на питання, якою мірою наші твердження можуть претендувати на значущість і якою мірою наше знання про світ може бути істинним.

Я сьогодні не висловлюватиму якихось оцінювальних суджень щодо марксизму. Зазначу тільки, що йдеться тут про те, що кожна парадигма має свої методологічні й історичні межі, а також сфери застосування, і згадані мною філософи, а також Вілен Сергійович Горський, Вадим Петрович Іванов, Василь Семенович Лісовий, Сергій Борисович Кримський, Олександр Іванович Яценко, Валерія Михайлівна Нічик, Надія Павлівна Депенчук, Анатолій Терентійович Гордієнко, Віталій Георгійович Табачковський, Микола Федосєєвич Тарасенко та ін. — всі вони зробили неймовірно багато в цій парадигмі, і наступні покоління філософів в Україні великою мірою своїми звершеннями завдячують їм і їхнім філософським працям.

Зауважу також, що цей період пізнього марксизму, який я би назвав «філософією цинічного розуму»¹, скориставшись методологією Славоя Жижека, має й інший здобуток. Адже, на відміну від «цинічного розуму» тодішньої політичної еліти, «філософія цинічного розуму» має інші, позитивні конотації, утворивши певну дистанцію щодо панівної ідеології й тим

¹ Єрмоленко, А.М. (2003). Пізній марксизм — філософія цинічного розуму. В: *Філософсько-антропологічні студії* (сс. 131–141). Київ: Стилос.

самим заклавши основи для її рефлексійної критики. Саме ці постаті створили той фундамент, що сьогодні називається Київським філософським колом, яке далеко виходило за межі догматів марксизму-ленінізму.

Треба зазначити, що до цього кола належить і *світоглядно-антропологічна філософія*, започаткована В.І. Шинкаруком, яка латентно виходила за межі ортодоксального марксизму-ленінізму, і філософія, інспірована аналітичною філософією² і продовжена трансцендентальною прагматикою, комунікативною філософією, етикою дискурсу тощо. Великою мірою цією проблематикою переймався *Мирослав Володимирович Попович*, хоча обшир його наукових уподобань був набагато більший, адже він був і філософом науки, і філософом культури, і соціальним філософом. Зокрема з його ініціативи та за його керівництва ще при Копніні був створений відділ «методології, методики і техніки соціальних досліджень», що згодом переріс у відділення соціології, яке врешті-решт утворило основу Інституту соціології НАН України.

Принагідно зауважу, що в нашій філософській традиції є ще один важливий складник, а саме німецький трансцендентальний ідеалізм, дослідженням якого займався Володимир Ілларіонович Шинкарук. І я тут хотів би зауважити, що нещодавно в Харківському університеті імені Каразіна пройшла конференція, присвячена Йогану Баптисту Шаду, що дало привід переосмислити наші філософські джерела, зокрема й пов'язані з німецьким трансцендентальним ідеалізмом.

III. *З перших років незалежності філософія в Україні дедалі більше визволяється від ідеологічних кайданів і набуває свого автентичного змісту.* По-перше, вона поступово стає відкритішою до світу. Інтегруючись у світовий філософський простір, вона починає й говорити мовою, якою мовить увесь філософський світ. Великою мірою це пов'язане з перекладами сучасної зарубіжної філософської літератури українською мовою, зокрема й здійснювані співробітниками Інституту. Змінюються назви відділів: з'являються відділи філософської антропології, соціальної філософії тощо. Процес реабілітації практичної філософії на Заході, *серцевиною якої є етика*, дістався також і нашої філософії, що виявилось у започаткуванні *сектору етики* та створенні кафедр практичної філософії у вишах України.

IV. Проте наше *завдання* полягає, мабуть, не тільки в такій історичній ретроспекції, а й у тому, щоб окреслити ключові моменти подальшого розвитку філософії. Звісно, це досить складне завдання багатьох філософів, що потребує окремого дискурсу, тут я хотів би зауважити тільки два аспекти, що, як на мене, відповідають сьогоднішнім викликам. Не побоюючись виглядати антикварним, вважаю, що для науковця-філософа найголовнішими вимогами та принципами мають бути:

по-перше, *істина*; по-друге, *моральність*, або етос науки і науковця, що безпосередньо впливає з першого.

² Лісовий, В. (2014). Спогади. Поезії (с. 474). Київ: Смолоскип.

Стосовно першої вимоги варто зауважити, особливо сьогодні, у так званій ситуації постправди, — це досить складна вимога. Адже поняття «пост-права», «постістина» стало модним не тільки у засобах масової інформації, а й науці та філософії, коли науковці, з подачі постмодерністів, дедалі більше заперечують істину навіть як регулятивну ідею. Проте саме бінарні коди «істина/хиба» є визначальними для науки. Вони з часів античності є визначальними і для філософії.

Заперечення істини — це перформативна суперечність твердження самому собі. Фраза «я стверджую, що істини не існує» і є такою перформативною суперечністю, коли форма твердження, в якому щось стверджується, і її зміст (заперечення цього твердження) суперечать одне одному. Такими суперечностями можуть бути й інші твердження: «я стверджую як істину, що я не претендую на істину»; «я стверджую, прагнучи порозуміння, що я не претендую на порозуміння» тощо³. Розроблення процедури виявлення перформативної суперечності твердження самому собі дає можливість перевести проблему граничного обґрунтування істини знання та правильності етичних норм із теоретичної у практичну площину.

V. Нове просвітництво. Із цього випливає, що важливим завданням академічної філософії є також пошук нових форм філософування, а також вихід у громадський простір; це, зрештою, — *нове просвітництво*. Таке завдання висувують останнім часом багато філософів, зокрема Клаус Міхаель Маєр-Абіх, Ульріх Бек, Юрген Габермас та ін. Автори ювілейної доповіді Римського клубу Ернст фон Вайцекер та Андерс Війкман концептом «нове просвітництва» реагують на нову ситуацію в сучасному світі, даючи ще один поштовх для інтелектуального дискурсу сучасних проблем⁴. Про це йшлося й на одному із круглих столів Інституту філософії, проведеному разом із французькими колегами⁵.

Чинником і складником нового просвітництва і має стати насамперед академічний дискурс, хранителькою раціональності якого і є філософія. Адже *і наука, і філософія мають єдиний фундамент, і цей фундамент — в аргументативній практиці*, що зрештою уможливує співпрацю філософів з науковцями інших соціогуманітарних дисциплін, скажімо, в запобіганні перетворення історіографії на ідеологію, розвінчанні гібридизації політики, в обґрунтуванні та легітимації правових норм тощо. Філософський дискурс має стати основою і громадського дискурсу. Як на мене, завдання філософської науки якраз і полягає в тому, щоб стати на заваді такій постправді та

³ Apel, K.-O. (1987). Fallibilismus, Konsenstheorie der Wahrheit und Letztbegründung. In: Kuhlmann W. (Hrsg.), *Forum für Philosophie Bad Homburg. Philosophie und Begründung* (S. 76). Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

⁴ Weizsäcker, E. von, Wijkman, A. (2018). *Come On! Capitalism, Short-Termism, Population and the Destruction of the Planet*. Springer.

⁵ Просвітництво: історія, культура, ідентичність. Дискусія (2017). В: *Філософська думка*, 4.

гібридній реальності, викриваючи зміст фейкової інформації, даючи відповідні оцінки тим чи тим явищам та подіям, формуючи критичне ставлення до інтервенцій відповідних цифрових технологій продукування фейкової інформації.

Виявлення латентних перлокутивів, спрямованих на перекручування смислів соціальної дії, розвінчання політичних технологій маніпуляції громадською думкою і комунікаціями, розкриття механізмів введення в оману тощо і має здійснюватись на основі аргументативного дискурсу. Протидія таким практикам, зокрема і цифровим, пошук істини та обґрунтування засобами дискурсу норм і цінностей сучасного суспільного розвитку та відповідна легітимація соціальних інституцій є першочерговим завданням сучасної філософії як нового просвітництва, тобто «цифрового просвітництва».

І в цьому плані академічна філософія має свій окремий публічний топос, своє завдання, відрізняючись від різних інших проектів, скажімо, філософських кав'ярень, популярних лекцій на телебаченні тощо, запит на які досить великий. Нещодавно ми провели конкурс стартапів із філософії⁶, який показав великий інтерес до філософії з боку, так би мовити, нефілософської громади. Академічна філософія має свою специфіку і в експертній площині, не дублюючи і не підміняючи експертні висновки політологів та політтехнологів, постаючи хранительською раціональністю.

VI. Але філософія має бути не тільки хранительською раціональністю, а й хранительською цінностей, і не тільки хранительською, а й інстанцією їх обґрунтування та легітимації. І тут постає друга вимога, що, як я вже зауважував, впливає з першої; це вимога моральності науки та науковця. Зрештою, це відповідь науковця, як і будь-якої людини, на запитання, чому я повинен бути моральним і принципами якої моралі я повинен керуватись. Це, зрештою, запитання, що *я повинен* робити як науковець і що *ми, як науковці, повинні робити разом?* Відповіді на ці запитання й утворюють *етос науки*, що аж ніяк не означає, що мораль має безпосередньо увиходити до діяльності науковця, — це поклато би край принципів «свободи від цінностей» як принципів об'єктивності. Бути моральним для науковця — це прагнути істини і в цьому прагненні єдиним примусом має бути примус вагомішого аргументу.

Тому мораль має стояти, так би мовити, «за плечима» дослідника. А це означає, що дослідник має керуватися принципами дискурсу: а) зрозумілість; б) правдивість; в) істинність; г) правильність⁷, що й уможливорює процедуру виявлення перформативної суперечності твердження самому собі, що, своєю чергою, втілюється у таких вимогах:

— *перша* настанова така: шукай вагомішого аргументу!;

⁶ Докладнішу розповідь про цю подію буде опубліковано в одному з найближчих випусків «ФД». — *Прим. ред.*

⁷ Бьолер, Д. (2014). *Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи*. Переклад з німецької, післямова, примітки А. Єрмоленка (с. 62). Київ: Стилос.

— *друга вимога* звучить так: утримуйся від своїх емоцій, від умовиводів, зроблених нашвидкуруч, від примусу цифрових технологій і некритичних тверджень в інтернеті;

— *третья, соціальна, вимога дискурсу*: завжди поважай людську гідність усіх тих, про кого ти говориш або пишеш⁸.

Можна сказати, що саме остання вимога має бути й першою вимогою. Тому що, по-перше, коли йдеться про філософський дискурс, ми повинні поважати учасників цього дискурсу, до того ж він має бути відкритим, неупередженим і позбавленим примусу. Таким чином, ці вимоги є й морально-практичними.

VII. Прагнення істини відповідно до цих вимог є осереддям того, що утворює науковий етос. Згідно з цим етосом, не може бути суперечності між соціогуманітарними і природничими науками, що її роздмухують останнім часом, так само як і звинувачення на адресу соціогуманітарних наук як таких. Класична суперечка між «науками про дух» і «науками про природу» розв'язується тим, що *і соціогуманітарні науки, і природничі, і філософія мають єдиний фундамент в аргументативній практиці*. Цей фундамент, який Кант називав «фактом розуму», а Габермас — «габітусом розуму», є основою і громадського дискурсу. Цей «факт» і цей «габітус» є й моральним фундаментом, на якому тільки й може існувати наука і наша співпраця — співпраця академічних інститутів і вищої школи, а також співпраця науковців і громадянського суспільства задля успішного розвитку нашої країни та нас усіх.

Анатолій Лазаревич

Філософські дослідження в Національній академії наук Білорусі: досягнення, проблеми, перспективи

Академічна філософія — це свого роду фундамент і водночас джерело розвитку філософського знання, якщо останнє розглядати у широкому смисловому контексті та у прив'язці до певного інституційного національно-державного і соціально-культурного простору. Академічну філософію визначають посталі в науці та суспільстві традиції інтелектуальної культури, ця філософія постає як їх берегиня, інструмент розвитку та продовжувач у майбутньому. Академічні філософські дослідження є цінними не тільки своєю фундаментальністю та системністю, але і з точки зору практик організації наукового процесу, нагромадження, відтворення та трансляції і професійного досвіду. За умов сучасного плюралізму думок, нечіткості критеріїв прийняття тієї чи тієї ідеї або теорії, академічна філософська рефлексія з властивим їй методологічним апаратом набуває особливої актуальності та значущості.

⁸ Бьолер, Д. (2017). Розмисли щодо нашого осереддя в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз. Переклад з німецької А. Єрмоленка. В: *Філософська думка*, 2, 54.

Філософська наукова установа на пострадянському просторі існує в рамках своєрідного трикутника різноспрямованих сил тяжіння. Це, по-перше, імператив збереження національної академічної філософської школи, з урахуванням характерних для нього способів мислення та поняттєвого апарату. Порівняльно останні втілюють європейський континентальний (а ще точніше, німецький класичний) спосіб філософування, а відповідно, задають формат «класичного» університету або науково-дослідного центру, подібного, наприклад, до знаменитого Франкфуртського інституту соціальних досліджень. Друга сила пов'язана з необхідністю перетворити саму побудову філософського процесу в координації з розв'язанням конкретних завдань соціальної практики, а це завдання не стільки дослідницькі («обгрунтувати», «осмислити»), скільки експертні («оцінити», «дати прогноз»), що, з часткою умовності, можна позначити як англо-американський варіант філософування, для якого характерний спосіб організації за моделлю «фабрики думки». Нарешті, третій аттрактор — завдання підвищення прикладної значущості філософського знання (аж до безпосередньої комерціалізації), яку починають розглядати як найважливіший критерій успішності наукового закладу.

Рівнодіючу цих трьох сил знайти складно, і кожна філософська установа змушена розв'язувати це специфічне завдання на свій копил. Для Республіки Білорусь актуальним є той шлях, що пов'язаний з використанням спадщини філософської думки та евристики актуального філософського знання в інтересах передусім його розвитку, а також методологічного забезпечення процесів соціальної модернізації, вироблення дійових соціально-гуманітарних технологій у царині науки, освіти, патріотичного виховання, соціальної роботи, соціалізації та гуманізації інформаційних та інших новітніх технологій.

Ці та інші завдання знаходять відображення в сучасній стратегії діяльності та розвитку Інституту філософії НАН Білорусі. Цю стратегію торують в особливому «тривимірному просторі». Його виміри — це, по-перше, європейські та світові тенденції актуальних філософських досліджень; по-друге, проблеми соціокультурного розвитку білоруського суспільства, що потребують теоретичного розв'язку; по-третє, пріоритети, пов'язані з підвищенням міждисциплінарної та науково-практичної значущості філософських розвідок. Інше завдання — взаємодія з дослідними установами природничо-наукового та технічного профілю у царині наукової евристики, методології наукового пошуку, синтезу гетерогенних дослідницьких програм і процедур в інтересах конвергентних людиновимірних науково-технологічних ініціатив. Важко не погодитися, зокрема, з В. Гороховим, який відзначає, що бурхливий прогрес конвергентних технологій по-новому порушує багато які старі філософські проблеми і висуває на перший план цілу низку методологічних, соціальних, когнітивних тощо питань, розв'язання яких вимагає високого філософського рівня, тобто це розв'язання належить здійснювати за участі професіоналів у цій галузі. І сама філософія не може існувати без активної взаємодії з наукою, що розвивається. Тому філософи,

особливо філософи науки та техніки, зобов'язані в тісній кооперації та діалозі з ученими-фахівцями осмислювати новопосталі філософські проблеми в науково-технічній царині⁹.

Впродовж останніх десяти років діяльність Інституту філософії НАН Білорусі не тільки має фундаментальний пошуковий характер, але й розгортається у площині розробки комплексу сучасних соціально-гуманітарних технологій — інтелектуального продукту, ґрунтованого на перетворенні філософсько-гуманітарного знання на методологічні орієнтири, рецепти та критерії ефективності практичної соціальної роботи.

Розроблювані Інститутом філософії соціально-гуманітарні технології можна умовно поділити на три класи: дослідницькі, освітні та експертні.

Технології першої групи втілюють у програмах міждисциплінарних досліджень, роботі методологічних семінарів. Обсяговий пласт нашої роботи становить вивчення історико-філософської спадщини Білорусі. Ця робота, що розпочалася з обсягових, але при цьому порівняно часткових досліджень (таких, як видання багатотомника «Історія філософської та суспільно-політичної думки Білорусі»), на сьогодні набула більш стереоскопічного ракурсу, охопила історико-культурну, релігійну та власне наукову спадщину, постала як реконструкція всього комплексу інтелектуальної культури білоруського народу в її історичній динаміці.

Друга група технологій націлена на оновлення змісту та методів філософсько-гуманітарної освіти, а також поширення актуальних філософських і методологічних знань у парадигмі «освіта крізь усе життя». Співробітники інституту розробили чимало навчальних посібників і курсів. За останні два роки при інституті було відкрито три вузівсько-академічні підрозділи, включаючи перспективну кафедру-лабораторію соціально-гуманітарної експертизи у галузі науки та освіти. Під егідою інституту плідно розробляють питання методології наукового пізнання, техніки та психології інновацій.

Нарешті, технології експертної групи реалізують через розвідки у царині забезпечення гуманітарної безпеки, що є затребуваними в університетській практиці, в діяльності низки міністерств і відомств.

Спектр дослідницьких напрямків, що їх реалізує інститут, є доволі широким. Це, по-перше, розробка проблем сучасної теорії пізнання, логіки, методології науки та міждисциплінарних досліджень. Другий напрямок — інтелектуальна та духовна історія Білорусі. Третій пов'язаний зі змістовним розвитком гуманістичних духовно-моральнісних принципів і традицій білоруського народу в інтересах сталого розвитку білоруського суспільства. Четвертий напрямок — філософські проблеми релігійної свідомості та толерантності, будови гармонійних та ефективних міжконфесійних стосунків. П'ятий — акту-

⁹ Див.: Конвергенция биологических, информационных, нано- и когнитивных технологий: вызов философии. Материалы круглого стола // Вопросы философии. — 2012. — №12. — С.3 — 21.

альні проблеми філософії людини, людиноприродних та соціоприродних відносин. Шостий — розробка механізмів реалізації потенціалу стратегічного партнерства Республіки Білорусь у сучасному глобальному світі. І нарешті — дослідження гуманітарних аспектів постіндустріальної трансформації та становлення інформаційного суспільства.

На закінчення хотілося б відзначити, що сучасний інноваційний розвиток і пов'язана з ним соціальна модернізація у філософсько-гуманітарній площині постає як комплексна програма оновлення всіх структурних компонентів суспільства, яка передбачає системні якісні зміни у науково-технічній та культурно-освітній політиці, в організації виробництва та системи управління, в суспільній свідомості та способі життя людей. Особливе значення у цьому процесі мають два чинники — творчість (новації) та механізм затребуваності і соціалізації її результатів. Для реалізації їхнього потенціалу необхідно сформуванню особливе креативне середовище в суспільстві, задіюючи знання фахівців, потенціал науки та гуманітарної освіти.

У здійсненні цієї модернізаційної стратегії ключове значення матиме нове наукове знання, що в особливий спосіб актуалізує роль фундаментальної науки. Світ майбутнього — це високотехнологічний світ. Реалізовувати порядок денний модернізації у такому світі без розвиненої наукової та гуманітарно-культурної бази просто неможливо. Образно кажучи, на обрії сучасної філософії та гуманітарної науки загалом постає нове грандіозне завдання. Умовно його можна позначити як проект «Нового Просвітництва». Його мета — відродити просвітницькі ідеали попередніх сторіч на ґрунті нового прочитання гуманізму, ідеалу гармонійної креативної особистості, цінностей екологічної свідомості та системно-синергійного погляду на світ, створювати для цього засади — світоглядні, методологічні, моральнісні. У цьому й результується роль філософії, у першу чергу академічної, як носія національної та загальнолюдської культури, посередника у діалозі цивілізацій, держав, генерацій та епох.

Анатолій Конверський

**Співпраця Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України
та філософського факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка —
основа розвитку вітчизняної філософської
освіти та науки**

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди і філософський факультет — це дві інституції, які з моменту свого заснування є націєними на збагачення та розвиток філософської освіти та науки. В часі виникнення Інституту філософії та філософського факультету є розбіжність.

Філософський факультет постав 1834 року, коли в Києві було засновано Імператорський університет св. Володимира, а Інститут філософії був ство-

рений 1946 року. Але за дослідницькою націленістю, соціальною замовленістю, методологічними викликами Інститут філософії та філософський факультет завжди взаємодоповнювали один одного.

І ті часи, коли ще не було Інституту філософії, філософський факультет крім освітянського центру був важливим осередком філософських досліджень. Тут працювали такі видатні вчені, як О. Новицький, С. Гогоцький, О. Гіляров, О. Козлов, В. Зеньківський, Г. Челпанов, В. Лесевич та ін.

І от коли 1946 року було відкрито Інститут філософії, то він виник не на порожньому місці, а на фундаменті вагомих традицій філософських досліджень університетських філософів. Крім того, майже завжди директорами Інституту філософії були професори, випускники філософського факультету. Кожен із директорів Інституту філософії у своїй науковій діяльності прагнув розвивати вітчизняну філософську освіту і науку, а також дієво сприяв науковому та освітянському співробітництву обох колективів.

З 1952 по 1962 рік Інститут філософії очолював доктор філософських наук, професор, член-кореспондент АН УРСР Данило Хомич Острянин. Д.Х. Острянин — автор понад двохсот наукових праць. Він досліджував філософські погляди І.І. Мечнікова, Г.С. Сковороди, Я.П. Козельського, П.Д. Лодія. Він заклав підвалини досліджень філософської думки України. Цьому значно сприяли його розвідки філософських поглядів Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, Лесі Українки, М.О. Максимовича.

Засадовою для концепції української філософії Д.Х. Острянин зробив ідею єдності богословського просвітництва, яка була властива представникам Київської духовної академії та літературно-мовного Ренесансу від І. Котляревського до Лесі Українки. Це знайшло своє відображення в «Нарисах історії філософії України».

1962 року директором Інституту філософії став професор філософського факультету Павло Васильович Копнін. До цього він заявив про себе як новатор у філософській науці та освіті. Після виходу 1961 року його монографії «Діалектика як логіка» філософська громадськість відчула нові підходи автора до природи філософського знання, до функцій філософії, до співвідношення філософії та науки. Але не всі сприйняли із захватом ідеї книги П.В. Копніна. Копніна стали звинувачувати у ревізіонізмі, позитивізмі. Та це вже були не 1930-ті роки, і навіть не початок 1950-х років. Було влаштовано дискусію за книгою П.В. Копніна, на якій автор предметно обґрунтував нове бачення філософії як єдиного духовного процесу, в центрі якого перебуває відношення людини і світу.

Тому-то починаючи з керівництва Інститутом філософії П.В. Копніним в Інституті шанували не марксистсько-ленінську філософію, а філософію як гуманістично-світоглядне знання. Саме такий підхід до філософії ми бачимо у творчості В.С. Горського, В.М. Нічик, С.Б. Кримського, В.І. Іванова, Н.П. Поліщук, О.І. Яценка, В.Г. Табачковського, М.Ф. Тарасенка, М.О. Булатова та багатьох інших.

Може виникнути питання: кому так заважало новаторство П.В. Копніна? Хто написав анонімку на П.В. Копніна в ЦК Компартії України? Можливо, монстри із Кремля? Але, виявляється, авторами анонімки були «любі друзі» з рідної кафедри, з рідного факультету.

П.В. Копнін обґрунтовує, що в сучасній філософії поняття світогляду набуло нового змісту, визначеного чітким поділом усього масиву людського знання на філософське та позитивне (конкретно-наукове). Тепер філософія вже не є знанням про світ загалом, вона є знанням, яке знаходить підтвердження і прояв не в особливій «науці наук», а в конкретних науках, у своєрідній рефлексії над позитивним знанням. Звідси предметом світогляду є не просто «світ загалом», а відношення «людина — навколишній світ», яке включає в себе принцип розвитку, розуміння суті та місця людини серед інших явищ дійсності, визначення суспільного ідеалу.

У логіко-методологічних дослідженнях П.В. Копніна значне місце посідають питання, пов'язані з аналізом теорії як форми синтезу знання і в цьому розумінні як форми мислення. В його працях «Логічні основи науки», «Діалектика як логіка», «Ідея як форма мислення», «Гіпотеза і пізнання дійсності» тощо досліджено характерні особливості теорії, зумовлені її генезою, буттям, трансформацією.

І навіть після того, як 1968 року академік УРСР П.В. Копнін очолив Інститут філософії АН СРСР, він ні на мить не залишав зв'язків з Україною, з «Київською світоглядно-гносеологічною школою», фундатором якої був.

А з 1968 року директором Інституту філософії стає декан філософського факультету, доктор філософських наук, професор В.І. Шинкарук.

Шинкарук після закінчення філософського факультету свій науковий пошук спрямував на дослідження вітчизняної філософської думки. Цьому було присвячено його кандидатську дисертацію. І раптом 1964 року виходить його монографія, яка є оригінальним аналізом класичної німецької філософії: «Логіка, діалектика і теорія пізнання Гегеля». Це була дійсно праця, яка докорінно змінила точку зору на оцінку такої епохальної системи, як філософія Гегеля. Можна ще й так сказати, що якби В.І. Шинкарук після цього нічого не написав, то і цієї книги було б достатньо.

Праці, які вийшли до цього стосовно гегелівської філософії (К. Бакрадзе «Система і метод у філософії Гегеля», М. Овсянніков «Філософія Гегеля», Б. Кедров «Єдність діалектики, логіки і теорії пізнання»), не мали тієї глибини, систематизувальної сили, яка була притаманна праці Володимира Іларіоновича.

Результати історико-філософських досліджень В.І. Шинкарука, розроблений ним новий підхід до осмислення класичної філософської традиції дали вченому змогу по-новому підійти до розуміння предмета філософії, її головних функцій та завдань. Ці ідеї знайшли свою реалізацію і в педагогічній діяльності філософа. Не тільки у наукових працях, а й у своїх лекціях для студентів філософського факультету, публікаціях навчального характеру

В.І. Шинкарук уводить нове розуміння предмета філософії, її функцій, завдань і значення для розвитку науки, суспільства та духовної культури.

Предмет філософії, на думку В.І. Шинкарука, розкривається саме у дослідженні людини, її сутності та фундаментального способу ставлення до світу, тобто у ставленні людини до світу. Таке тлумачення предмета філософії дало змогу по-новому розкрити її завдання, методологічну та світоглядну функції. Вчений наголошував, що методологічна функція філософії полягає не у створенні системи приписів стосовно форм, засобів та методів проведення наукових досліджень, пізнання людини, природи, явищ та процесів суспільного життя. Філософія як загальна методологія пізнання функціює як метатеорія розвитку наукового знання, як своєрідний «метааналіз» головних форм його функціонування та розвитку (ідея, гіпотеза, концепція, теорія, факт тощо), у формі аналітики пізнавальних здатностей людини, логічного аналізу мови науки, дослідження головних типів наукової раціональності, трансформації наукових картин світу.

Нове бачення філософії, її предмета і функцій, зв'язку з духовною культурою суспільства, закладене у працях В.І. Шинкарука, стало предметом його численних лекцій для студентів Київського університету, для слухачів Інституту підвищення кваліфікації викладачів, аспірантів та співробітників Інституту філософії, широкого загалу молодшої інтелігенції.

Науково-філософська спадщина В.І. Шинкарука, його діяльність як ученого та педагога, організатора науки та освіти стали вагомим чинником реформування філософської освіти у 1960-х роках і підґрунтям кращих традицій розвитку сучасної вітчизняної філософської освіти та науки.

За часів керівництва Інститутом філософії П.В. Копніним та В.І. Шинкаруком кадровий склад Інституту майже на 95% поповнився випускниками філософського факультету, які робили й роблять вагомий внесок у творчий доробок Інституту філософії.

Ідеться про таких випускників філософського факультету, які з часом стали провідними вченими, завідувачами відділами, як М.Ф. Тарасенко, М.М. Мокляк, Л.О. Хлань, А.І. Ручка, К.К. Жоль, Є.І. Андрос, Є.К. Бистрицький, А.М.Єрмоленко, А.М. Лой, М.М. Кисельов, В.Г. Табачковський, С.Л. Йосипенко, М.І. Михальченко, В.В. Лях, В.А. Малахов, Н.В. Хамітов.

Практично всі названі вчені Інституту філософії брали активну участь у всіх формах роботи факультету. Це і читання лекцій, участь у керівництві над підготовкою дисертацій, кваліфікаційних праць, підготовці та виданні монографій, підручників, у роботі спеціалізованих вчених рад, у підготовці та проведенні різноманітних наукових заходів.

Співпраці Інституту філософії та філософського факультету поталанило і в тому, що нинішній ректор, доктор філософських наук, професор, академік НАН України, Леонід Васильович Губерський є вихованцем філософського факультету. Свою докторську дисертацію «Ідеологія як історико-культурний феномен» Л.В. Губерський захищав у спеціалізованій вченій раді Інституту

філософії імені Г.С. Сковороди, де головував його вчитель, академік В.І. Шинкарук.

Наукові розвідки Л.В. Губерського стали засадовими для університетської концепції «Гуманістичні цінності сучасної освіти». У наукових працях Л.В. Губерський розвиває тезу про неперервність ідеології у суспільному житті та обґрунтовано доводить, що у процесі розвитку суспільства не існує станів «ідеологічної порожнечі», а місце попередньої, що зникає, завжди посідає нова ідеологія. Цю ідею було висловлено вже за часів «перебудови», коли у зв'язку з відомими історичними подіями ідеологію почали сприймати у негативному сенсі як «догматично-контролювальну» систему, яка є зовнішньою стосовно суспільної свідомості та суспільної практики.

Важливою складовою комплексного дослідження ідеології стало для Л.В. Губерського розкриття умов реалізації її гуманістичного потенціалу з урахуванням загальнолюдських, національних та соціально-класових цінностей, оскільки саме розкриття гуманістичного потенціалу ідеології може стати ключем до осмислення її інтегративних можливостей як у масштабах країни, так і на міжнародному рівні. Саме тому методологічною стратегією такого дослідження став філософсько-світоглядний аналіз, який дає можливість сформулювати загальні структурні принципи можливої інтеграції багатоаспектних зв'язків ідеології із суспільним та особистісним буттям людини у цілісну систему.

З приходом до керівництва Інституту філософії 2002 року випускника філософського факультету, доктора філософських наук, професора, академіка НАН України Мирослава Володимировича Поповича кращі традиції Інституту було продовжено. М.В. Попович фактично працював в Інституті філософії з перших років його створення. Йому були близькі всі ті процеси, зміни, спроби реформ, що їх переживав Інститут. Очолюючи відділ логіки Інституту, він усе робив для того, щоб долучити інститутські досягнення до світових вимог і стандартів.

Інститутські логіки були організаторами Всесоюзної наукової конференції «Проблеми логіки наукового дослідження» (1965). Саме завдяки зусиллям М.В. Поповича про київську школу логіки знали з його доповідей на Міжнародних конгресах з логіки. Праці М.В. Поповича «Логіка і пізнання», «Філософський аналіз мови», «Філософські питання семантики» є і будуть настільними книгами фахівців з логіки.

М.В. Попович і як співробітник Інституту філософії, і як його директор постійно підтримував зв'язки з філософським факультетом. Всі викладачі кафедри логіки або є безпосередніми учнями Мирослава Володимировича, або навчалися на його працях.

Є глибоке переконання, що сьогоднішній директор Інституту філософії, вихованець філософського факультету, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України Анатолій Миколайович Єрмоленко продовжуватиме і поглиблюватиме зв'язки Інституту філософії з філософським факультетом.

1971 року філософський факультет переживав «кадровий голод». Потрібна була кандидатура на посаду декана філософського факультету. Тепер уже Інститут філософії прийшов на допомогу філософському факультету. В.І. Шинкарук делегує на посаду декана філософського факультету заступника директора Інституту філософії, доктора філософських наук, професора Петра Сидоровича Дишлевого.

Перу П.С. Дишлевого належать такі праці, як «Питання про простір і час в теорії відносності» (1959), «Матеріалістична діалектика і фізичний релятивізм» (1972), «Діалектичний матеріалізм і проблема реальності в сучасній фізиці» (1974), «Матеріалістична діалектика і проблема наукових революцій» (1981) та багато інших.

Так, у монографії «Матеріалістична діалектика та проблема наукових революцій» у логіко-гносеологічному аспекті проаналізовано зміст, структуру та механізм революційних перетворень у природознавстві. Автор виділяє три головні етапи наукової революції: 1) формування теоретико-методологічних, фактуально-емпіричних та суб'єктивно-ціннісних передумов якісно нової системи знання; 2) утворення основи (методологічних настанов та принципів фундаментальної теорії), яка надає цілісності новому рівню системи наукового рішення; 3) становлення нової системи наукового знання шляхом інтерпретації фундаментальної теорії.

П.С. Дишлевий як виходець із Інституту філософії спрямовував діяльність факультету на змістовну співпрацю з Інститутом філософії. Як фахівець з філософських питань природознавства (зокрема у фізиці), він вбачав провідну стратегію у спільній діяльності Інституту філософії та філософського факультету в розробці актуальних проблем філософських проблем конкретних наук.

1977 року факультет очолив вихованець факультету доктор філософських наук, професор Іван Федотович Надольний. Це був час, коли почалися інтенсивні дослідження в соціології. І.Ф. Надольний скерував співпрацю факультету з відділом соціології, який на той час відкрили в Інституті філософії. Під керівництвом професора Надольного філософський факультет зріс структурно та змістовно. У цей час було відкрито соціологічну лабораторію, а 1986 року — відділення соціології.

На факультеті здійснювали підготовку фахівців для зарубіжних країн — Чехословаччини, Польщі, Болгарії, Німеччини, Греції, Португалії, Ємену, Афганістану, В'єтнаму, Лаосу, Камбоджі, Монголії, Куби, Панами, Колумбії, Сирії, Лівану, Марокко, Тунісу, Конго, Південно-Африканської Республіки, Мадагаскару, Буркіна-Фасо, Гвінеї-Бісау, Анголи тощо. Багато хто із зарубіжних випускників філософського факультету посів чільні державні й політичні посади у своїх країнах.

У своїх наукових пошуках І.Ф. Надольний досліджував методологічні проблеми гуманітарних наук, закономірності формування морального обличчя людини сучасної доби. Цій проблематиці присвячено монографії

«Людина і мораль» (1979), «Проблеми методології та соціальної практики» (1981), «Науково-технічна революція і мораль» (1985) та ін.

1987 року деканом філософського факультету було обрано вихованця факультету, провідного вченого Інституту філософії, доктора філософських наук, професора Миколу Федосійовича Тарасенка. За часів керівництва філософським факультетом професора М.Ф. Тарасенка на факультеті відбулися суттєві зміни. Ці зміни були зумовлені тими перетвореннями, що мали місце в суспільстві, а відтак і у філософії. З 1989 року на факультеті вперше в Україні почали підготовку фахівців-політологів, а 1991 року було відкрито кафедру української філософії та культури, у становленні якої активну участь брав М.Ф. Тарасенко.

Як талановитий науковець та організатор науки, М.Ф. Тарасенко багато зробив для розвитку філософської думки в Україні. Чимало ідей його філософської спадщини складають вагомий внесок у розвиток вітчизняної філософії. На особливу увагу заслуговує висловлена в його монографії «Природа, технологія, культура: філософсько-світоглядний аналіз» (1985) ідея предметного зв'язку природи та культури. У цій монографії він досліджує єдність гуманістичного та екологічного змістів практики та культури; взаємозв'язок культури та духовно-практичного опанування світу; світоглядну спрямованість культури та питання екологічного виховання. Дослідник обґрунтовує тут новий підхід до аналізу соціально-культурних засад технології, який, на відміну від формаційного, субстрактного та структурно-функціонального, полягає у виявленні інтерсуб'єктивного змісту технології через специфіку суспільної форми практики та суб'єктно-об'єктних відносин.

Водночас він піддав переглядові традиційне бачення культури, коли культуру зазвичай розглядали як «опозицію» природі, її вихідну протилежність. Культура, на думку Тарасенка, є похідною від взаємодії природи та практики, виявляє себе як їх своєрідна предметна єдність у сфері життєдіяльності суспільства.

М.Ф. Тарасенко ініціював співпрацю Інституту філософії та філософського факультету у формі спільних засідань вчених рад Інституту філософії та філософського факультету, де обговорювали актуальні питання філософської освіти та науки. Між кафедрами факультету та конкретними відділами Інституту філософії була змістовна тісна співпраця, що проявилася у виданні підручників та навчальних посібників. До прикладу це підручники «Модальна логіка», «Історія української філософії» та ін.

Оцінюючи співпрацю Інституту філософії та філософського факультету і ті постаті, які були ключовими у цій співпраці з позиції сьогодення, слід вказати, що результати за своєю значущістю є епохальними, а вчені, які здійснювали цю співпрацю, гідні найвищої оцінки.

І директори Інституту філософії, і декани, і наукові співробітники, і професорсько-викладацький склад — це були люди, віддані філософській освіті та науці. Саме ця відданість є запорукою того, що співпраця філософського факультету та Інституту філософії має і матиме реальні перспективи.

Сергій Йосипенко

Історія філософії в системі філософських досліджень

Сьогоднішнє становище історії філософії як дисципліни в системі філософських досліджень зумовлене, на мій погляд, ситуацією, котра склалася у філософії в останній третині ХХ сторіччя і котра значною мірою визначена тим, що Реймон Арон назвав «кінцем ідеологій». Різні країни Європи пережили цю ситуацію у свій час і у свій спосіб, залежно від місця філософії в системі освіти, наукових досліджень та в публічному просторі, а також від домінування в національній філософській традиції тих чи тих філософських течій, напрямків, способів філософування. У пострадянських країнах ця ситуація постала внаслідок явища, яке можна назвати делегітимацією радянського марксизму, коли вчорашні радянські філософи без більш-менш помітних дискусій та критики визнали, що марксистська ідеологія відтепер є нечинною.

У радянській системі філософських досліджень ця ідеологія була не просто стороннім елементом, використання якого було для філософів своєрідним компромісом чи прикриттям, покликаними уможливити їхню дослідницьку діяльність; вона відігравала роль засадничого елементу, який визначав цінності та орієнтири такої діяльності, разом зі способом філософування та концептуальним апаратом радянської філософії, а у низці випадків — і змістом філософських теорій. Зокрема марксо-гегелівське уявлення про (одну можливу) наукову філософію, а також про один можливий (правильний) спосіб філософування та одну можливу (правильну) історико-філософську перспективу. Ці уявлення робили предметом історії філософії як дисципліни вивчення процесу становлення й тріумфу правильної філософської теорії та правильного способу філософування, а відтак демонстрацію великих помилок та невеликих здобутків попередніх філософій. Таке розуміння предмета історії філософії було і, певною мірою, залишається невідмінним елементом академічного дискурсу, де розглядові будь-якої філософської проблеми має передувати історико-філософський екскурс, що демонструє невдалі способи розв'язати цю проблему у попередніх філософів; за радянських часів такий екскурс мусив закінчуватися висновком, що тільки в марксистсько-ленінській філософії проблема була насправді розв'язана, а отже, авторові залишається тільки реконструювати це розв'язання і доповнити та розвинути його в деталях або щодо нових умов. Окрім того, історія філософії була наділена також місією пояснення своєрідних помилок історії, внаслідок яких інші сучасні філософські теорії, які є результатом того самого історико-філософського процесу, суперечать марксизмові як одній можливій правильній теорії, з позицій якої історик філософії їх пояснював і оцінював.

Делегітимація радянського марксизму наприкінці ХХ сторіччя, коли жодна з філософських теорій вже не претендувала бути винятковим носієм істини, спричинилася до встановлення та інтеріоризації філософським

дискурсом ситуації плюралізму теорій та способів філософування, які більше не поділяють на правильні та неправильні, істинні та помилкові; цей плюралізм підважив засади історії філософії як філософської дисципліни в тому вигляді, в якому вона існувала до цього моменту: відтепер історик філософії більше не має чітких орієнтирів, за допомоги яких він міг би оцінювати правильність та неправильність, істинність та неістинність філософських теорій, а історико-філософський процес перестав виглядати як прогрес філософського знання, що неминуче веде до тріумфу однієї філософської теорії. Ще важливішою є інша обставина: такого роду орієнтирів позбавлені й інші філософські дисципліни, а відтак розгляд будь-яких філософських проблем відтепер не може замикатись у межах однієї лише філософської теорії; навіть якщо автор визнає істинним розв'язання якоїсь проблеми тільки теорією, прихильником якої він є, він щонайменше повинен довести це в дискусії з іншими теоріями, які також трактують цю проблему. Звідси розгляд чи виклад будь-яких філософських проблем у межах будь-якої філософської дисципліни неминуче набуває вигляду, який раніше був властивий лише історико-філософському дискурсові: аналізу того, як цю проблему розв'язували інші, минулі чи сучасні філософії. Поширення традиційних історико-філософських підходів на весь філософський дискурс порушує питання про ідентичність історії філософії як дисципліни, а отже, про її місце та роль у системі філософських досліджень у сьогоdnішніх умовах.

Поширену відповідь на це питання підказує трансформація, яка відбулася упродовж ХХ сторіччя: внаслідок еволюції історичного знання та на противагу Гегелевій концепції історики філософії максимально інтегрували у предмет своєї дисципліни те, що Гегель називав «зовнішньою» історією філософії, тобто конкретний історичний контекст творення філософських ідей, концептів, учень. Звідси виникає велика спокуса ототожнити предмет історії філософії як дисципліни із «зовнішньою» історією філософії, яка в сьогоdnішніх умовах вивчає не просто зовнішні обставини філософування, а філософські ідеї в їхньому історичному та соціокультурному контексті, залишивши іншим філософським дисциплінам «внутрішню» історію філософії, тобто позбавлену зовнішніх зв'язків історію самого змісту філософії, яка, за задумом Гегеля, і була однією можливою науковою історією філософії.

До подібної відповіді вочевидь схилився Вілен Горський, який у одній зі своїх пізніх праць «До питання про ідентичність історії філософії як науки» відстоює тезу, згідно з якою історик філософії реконструює філософське вчення чи філософські постаті у контексті філософських та соціокультурних запитів їхнього власного часу, тоді як філософ звертається до минулого філософії тією мірою, якою воно «присутнє в актуальній філософії», намагаючись «вступити в діалог» з минулим не для з'ясування питань, актуальних для минулого, а для з'ясування питань, актуальних для нього самого. Варто зазначити, що подібне розрізнення можна зустріти й у наших західних колег, зокрема у відомого французького історика філософії Алена Рено,

але у зовсім іншому контексті — як констатацію прикрої тенденції перетворення таким чином визначеної історії філософії радше на історичну, аніж філософську дисципліну. Щоб протистояти цій тенденції і знайти засоби для її подолання, потрібно передусім уважніше проаналізувати наведене розрізнення філософії й історії філософії, що обмежує предмет останньої неактуальним минулим філософії. На мою думку, воно є доволі суперечливим, зокрема спирається на дві поширені ілюзії.

Першою з них є позитивістська ілюзія можливості вільного від актуальних філософських запитів дослідження філософських учень, ідей, текстів та постатей минулого, тобто дослідження, яке б реконструювало їх суто «такими, якими вони були насправді» у контексті свого часу. Імплицитною вимогою таким чином зрозумілого визначення історії філософії є утримання в дослідженні від будь-якої власної інтерпретації, що іноді спонукає істориків філософії обмежуватися лише джерелознавчою та текстологічною роботою; таке самообмеження є водночас досить привабливим з огляду на те, що на тлі історії філософії радянського штибу, зосередженої головним чином на інтерпретації та оцінці, таке обмежене історико-філософське дослідження виглядає як «чиста» наука. Безперечно, історик філософії, як і будь-який інший історик, повинен прагнути максимальної незаангажованості, проте найкраще, що він може зробити, керуючись цим своїм прагненням, — це об'єктивувати свій власний інтерес і/чи інтерес своєї доби або ж наукової спільноти до минулого чи до конкретних предметів минулого, тобто інтерес, який у будь-якому разі спрямовує і, часто, організовує його дослідження. Якби дослідження минулого, «яким воно було насправді», були неактуальними для нас, вони ніколи б не були настільки запитуваними сьогодні.

Друга, паралельна ілюзія, створює враження, що філософ може «вступити в діалог» з минулим безпосередньо, нехтуючи усіма тими історіографічними принципами та методами, що їх історики філософії розробляють і застосовують для того, щоб максимально коректно реконструювати це минуле. Чи досить для такого контакту просто взяти з книжкової полиці томик якогось класика? Адже у цьому випадку сучасний філософ має справу з дібраним кимось корпусом творів, укладеним відповідно до встановленого кимось канонем, з реконструйованим кимось рукописом, а також з перекладом, зробленим кимось з того чи того видання і в тому чи іншому контексті тощо. У пересічному випадку вже добре, коли філософ не те що знає імена цих «когось», перерахованих вище, а хоча б усвідомлює дистанцію (довжина якої, звичайно, залежить від конкретної постаті) між доступним йому текстом і чимось таким, що хоча б умовно можна було назвати оригінальною думкою класика, з яким він має намір «вступити в діалог». Нехтування усіма цими обставинами перетворює звернення до минулого у соліпсичну вправу, коли філософ насправді вступає в діалог лише зі своїми власними уявленнями про минуле, хоча ці уявлення, звичайно, можна назвати власними лише умовно, оскільки зазвичай вони зумовлені традиціями, поширеними у середовищі, в якому живе і працює філософ.

Наведені міркування, на мій погляд, окреслюють предмет історії філософії як дисципліни в системі філософських досліджень у сьогоdnішніх умовах. Я думаю, його варто визначати не через протиставлення історико-філософського та філософського інтересів та запитувань, а через їхню взаємну обумовленість та взаємну доповнюваність, і не лише з наведених теоретичних міркувань. Згадана вище інтеграція «зовнішньої» історії філософії в історико-філософський, а згодом і у філософський дискурс в цілому спричинилася до підвищення наукових стандартів філософських досліджень, які дедалі більше вимагають враховувати при інтерпретації філософських текстів як минулого, так і сучасності, їхніх найрізноманітніших контекстів, традицій рецепції, перекладу та інтерпретації, особливостей ситуації автора та жанру його твору тощо. Розроблення усіх названих елементів належить до компетенції історії філософії як дисципліни, яка, таким чином, і посідає сьогодні своєрідне інфраструктурне місце в системі філософських досліджень, забезпечуючи як «технічні», так і методологічні умови можливості коректного діалогу філософів минулого та сучасності. В останньому стосунку історія філософії виступає також своєрідною методологічною свідомістю філософії, окреслюючи дистанцію між минулим і сучасністю, а отже, межі можливості нашої інтерпретації минулого, а також розкриваючи поєднання історичного та трансісторичного в будь-якій філософії, в тому числі й у сучасній.

Остання теза потребує уточнення. Описана вище ситуація плюралізму філософій поєднується з гострим відчуттям історичності філософії, яке, хоч як це парадоксально, може загрожувати не лише ідентичності історії філософії, а й самому її існуванню як дисципліни. Проблема множинності філософських учень була також у центрі уваги Гегеля — він детально зупиняється на ній у вступах до «Енциклопедії філософських наук» та до «Лекцій з історії філософії». Там він пропонує відоме розв'язання цієї проблеми — принцип збігу історичного і логічного, в межах якого різні філософські вчення можна розглядати як послідовні етапи прогресу духу до створення абсолютної системи. Натомість принцип плюралізму передбачає рівноцінність філософських учень, а отже, ми вже не можемо вбачати в історії прогрес філософського знання від одного учення до іншого, водночас ми не можемо заперечувати історичності філософського знання, проявом якої, зокрема, є феномен, що його слідом за Анатолієм Єрмоленком можна назвати зміною парадигм в історії філософії. Він виражається в усвідомленні того, що ми щоразу філософуємо в ситуації «після» — починаючи від «після» переворотів у філософії, здійснених Кантом, Гегелем, Ніцше тощо, і аж численних «поворотів» ХХ сторіччя. Всі ці «після» не означають повної трансформації філософського знання, вони не запроваджують якогось загальноприйнятого способу філософування чи якоїсь загальноприйнятої теорії, вони радше означають, що у своєму філософуванні ми не можемо ігнорувати наслідки указаних переворотів та поворотів, навіть якщо є не прихильниками, а противниками їхніх авторів; такі зміни парадигм мають радше кумулятивний ефект. Цей фено-

мен загострює відчуття історичності у філософів і часто навіть спричиняється до історицистської ілюзії, коли прихильники якогось чергового модного «після» цілком серйозно починають вважати, що, як сказав би Гегель, останнє в часі філософське вчення є результатом усіх попередніх філософських учень, а отже, звернення до всіх попередніх учень стає непотрібним. Теоретичний засіб проти цієї ілюзії легко знайти у самого Гегеля — одразу після наведених слів він уточнює, якого вчення вони можуть стосуватися; і навіть якщо ми не поділяємо поглядів Гегеля на філософію як науку та як систему, важко не погодитися з тим, що претензії на переконливість якогось філософського вчення не можуть ґрунтуватися лише на його хронологічній позиції «після» інших філософських учень. Реконструкція витоків, засад і наслідків цієї поширеної сьогодні ілюзії, зокрема шляхом встановлення історико-філософського та соціокультурного контексту теорій, що є її носіями, належить до безпосередніх завдань сьогоднішньої історії філософії як дисципліни.

Підсумовуючи, хотів би наголосити, що задля успішного виконання інфраструктурної для філософського дискурсу місії історик філософії не може обмежувати свою методологію суто питаннями техніки роботи з текстами та контекстами: вона має охоплювати й теоретичні проблеми історико-філософської інтерпретації, зокрема об'єктивації актуальних філософських запитів історико-філософського дискурсу. Варто зважати, зрештою, на ще одну сьогоднішню обставину: дослідження, в тому числі філософські та історико-філософські, стають дедалі спеціалізованішими. Множинність історико-філософських жанрів та способів дослідження визначена сьогодні не лише множинністю предметів дослідження та філософських запитів, які їх стимулюють та зорганізують, а й дедалі більшою кількістю історіографічних технік — від історико-філософських джерелознавства та текстології аж до історико-філософських інтерпретацій різних жанрів та рівнів. Жоден із численних історико-філософських жанрів та підходів не можна ототожнювати з усією історією філософії чи вважати більш «справжньою» історією філософії: вони є радше взаємодоповняльними, і кожен з них є необхідним для виконання історією філософії як дисципліною окресленої ролі у системі філософських досліджень.

Доповідачі

Єрмоленко, Анатолій — доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, директор Інституту філософії НАН України ім. Г.С. Сковороди.

Йосипенко, Сергій — доктор філософських наук, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії філософії України Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Конверський, Анатолій — доктор філософських наук, академік НАН України, декан філософського факультету КНУ ім. Тараса Шевченка.

Лазаревич, Анатолій — кандидат філософських наук, доцент, директор Інституту філософії НАН Білорусі.
